Dług: historia przemocy i logika jubileuszu

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Dług, wbrew powszechnemu przekonaniu o jego neutralności, od tysiącleci stanowi potężne narzędzie społecznej dominacji i przemocy. David Graeber w swojej pracy analizuje, jak elity wykorzystywały mechanizmy zadłużenia do podporządkowywania sobie wspólnot, tworząc hierarchie i uprzedmiotawiając ludzi. Artykuł bada również historyczne instytucje jubileuszu i anulowania długów, od Mezopotamii po prawo mojżeszowe, które służyły jako zawory bezpieczeństwa, zapobiegające destabilizacji społecznej. Przedstawia także kulturowe i polityczne reakcje na kryzysy zadłużeniowe w różnych cywilizacjach, podkreślając ciągłą walkę ludzkości z tyranią długu i poszukiwanie wolności ekonomicznej.

Debt, despite the widespread belief in its neutrality, has been a powerful tool of social domination and violence for millennia. David Graeber's work examines how elites have used debt mechanisms to subjugate communities, creating hierarchies and objectifying people. The article also examines the historical institutions of jubilee and debt cancellation, from Mesopotamia to Mosaic law, which served as safety valves to prevent social instability. It also explores cultural and political responses to debt crises across civilizations, emphasizing humanity's ongoing struggle against the tyranny of debt and the search for economic freedom.

Artykuł analizuje dług jako potężne narzędzie dominacji społecznej, odwołując się do argumentacji Davida Graebera. Dług, wbrew powszechnemu przekonaniu, nie jest neutralnym instrumentem ekonomicznym, lecz kategorią moralną i polityczną, historycznie powiązaną z przemocą i nierównościami. Autor dowodzi, że dług redukuje człowieka do roli towaru, eroduje więzi społeczne i prowadzi do kryzysów. Analiza historyczna ujawnia cykliczne próby unieważnienia długu, takie jak mezopotamskie edykty, biblijny jubileusz czy greckie ustawy. Współczesny system finansowy, oparty na logice długu, pogłębia nierówności i prowadzi do

katastrof. Artykuł argumentuje, że konieczne jest ponowne odkrycie idei jubileuszu jako mechanizmu resetu, który przywraca równowagę społeczną i pozwala na nowy początek. Ostatecznie, kontrola nad długiem jest warunkiem ocalenia wolności, godności i nadziei, a także wyzwolenia wyobraźni w poszukiwaniu alternatywnych form gospodarki i polityki.

SŁOWA KLUCZOWE

Dług | Jubileusz | Przemoc ekonomiczna | Dominacja społeczna | David Graeber | Anulowanie długów | Niewolnictwo za długi | Mezopotamia | Prawo mojżeszowe | Lichwa | Wolność polityczna | Kryzysy zadłużeniowe | Karl Polanyi | Moses Finley | Edykty czystych tabliczek

Dług: społeczna natura i przemoc Graebera

Dług, choć w potocznym rozumieniu uchodzi za naturalny element życia gospodarczego, w rzeczywistości jest jednym z najpotężniejszych narzędzi społecznej dominacji. Historia, którą rekonstruuje David Graeber w książce **Dług. Pierwsze pięć tysięcy lat**, pokazuje, że nigdy nie był on neutralnym instrumentem rachunkowym. Zawsze bowiem wiązał się z przemocą, sankcją moralną i symboliczną, a także z całym aparatem władzy, który pozwalał elitom podporządkowywać sobie całe wspólnoty.

Dług: moralne narzędzie, symbol winy

Nieprzypadkowo w językach wielu kultur, od starożytnej Mezopotamii po chrześcijańskie średniowiecze, słowo „dług” niebezpiecznie blisko sąsiaduje z pojęciem „winy” i „grzechu”. To nie jest bowiem wyłącznie kwestia matematycznego zapisu w księdze rachunkowej, lecz kategoria moralna, która definiuje miejsce człowieka we wspólnocie. Wina ekonomiczna staje się winą egzystencjalną. Człowiek niespłacający zobowiązań przestaje być postrzegany jako niewypłacalny podmiot, a staje się kimś napiętnowanym – kimś, kogo wolno zawstydzić, upokorzyć, a ostatecznie nawet odczłowieczyć. David Graeber widział w tym jeden z największych dramatów cywilizacji: redukcję całej moralności do bezosobowej arytmetyki. To, co w relacjach międzyludzkich powinno opierać się na trosce i solidarności, zostaje brutalnie podporządkowane chłodnej kalkulacji, w której pieniądz staje się ostatecznym miernikiem wartości ludzkiego życia.

Zadłużenie: historyczne źródło niewolnictwa

Historia zna dług jako narzędzie odbierania wolności i godności. Niewypłacalni dłużnicy często stawali się niewolnikami, wpadając w sidła peonatu – zjawisko, które brutalnie wyrywało człowieka z jego społecznego kontekstu i zamieniało w przedmiot handlu. Była to najbardziej radykalna forma uprzedmiotowienia: istota ludzka stawała się pozycją w bilansie, towarem oderwanym od rodziny i wspólnoty. W skrajnych przypadkach czekało ich więzienie lub śmierć, co dowodzi, że dług od zawsze sąsiadował z instytucjonalną przemocą. To nie była metafora.

Tę prawdę uchwycił już Karl Polanyi, pisząc, że społeczeństwo jest w stanie przetrwać wszystko z wyjątkiem uczynienia z człowieka towaru. Spostrzeżenie to idealnie rezonuje z analizą Davida Graebera: w „ekonomiach ludzkich" człowiek był z definicji bezcenny, a sprowadzenie go do pozycji w księdze rachunkowej wymagało użycia nagiej siły. Dług był właśnie tą siłą. Był narzędziem przymusu, które wyrywało jednostki z ich naturalnego środowiska i wtłaczało w bezduszną logikę kalkulacji.

Konsekwencją była nieuchronna erozja więzi rodzinnych i wspólnotowych. Historia pełna jest bowiem przykładów ojców zmuszonych oddawać własne dzieci w zastaw, by ratować się przed wierzycielami. Graeber nazywa to wprost „potworną zdradą" – aktem sprzecznym z najbardziej fundamentalnymi zasadami społecznymi, a jednak wymuszonym przez bezlitosną logikę zobowiązania. Instytucja długu uderzała w samo jądro człowieczeństwa, w to, co czyni nas istotami społecznymi. Dług jest obietnicą zepsutą przez matematykę i przemoc.

Dług: starożytne kryzysy, katalizator rewolucji

Destrukcyjna siła długu nie ograniczała się do osobistych dramatów; miała charakter systemowy. Działał on jak bezlitosny silnik nierówności, który koncentrował bogactwo w rękach nielicznych, prowokując cykliczne kryzysy społeczne. Ludzie wypychani z ziemi i odrywani od rodzin stawali się poddanymi wierzycieli, co rozsadzało od wewnątrz tkankę wspólnoty i przekształcało ją w hierarchiczny układ podporządkowania. W ostatecznym rozrachunku to właśnie dług, obok wojny i podatków, był najczęstszą iskrą zapalną rewolucji.

Tę prawidłowość bezbłędnie uchwycił Moses Finley, wybitny znawca starożytności. Zwykł on powtarzać, że program każdej antycznej rewolucji można streścić w dwóch brutalnie prostych postulatach: „Anulować długi i podzielić ziemię na nowo". Ta obserwacja jest fundamentalna, demaskuje bowiem konflikt dłużnik–wierzyciel nie jako historyczny incydent, lecz jako powtarzalny, niemal rytualny wzorzec, w który wpadały całe cywilizacje. To nie był wypadek przy pracy. To była reguła.

W tym ujęciu dług jawi się jako swoista maszyna kryzysów: mechanizm, który regularnie doprowadza społeczeństwa do punktu wrzenia, gdzie dalsze trwanie relacji dłużnych staje się niemożliwe. W odpowiedzi ludzie uciekali się do aktu o podwójnej mocy – symbolicznej i praktycznej. Palili tabliczki i papirusy, niszcząc rejestry, co było gestem wyzwolenia spod tyranii rachunku. I nie jest to metafora. Najstarsze znane użycie słowa „wolność" pochodzi z sumeryjskiego edyktu, w którym władca ogłosił powszechne darowanie długów, zwracając dzieci matkom, a matki dzieciom. Wolność – w pierwszym, politycznym znaczeniu – była tożsama z anulowaniem długu.

Jubileusz: starożytna funkcja anulowania długów

To właśnie tutaj jubileusz odsłania swoje uniwersalne znaczenie, rozumiany jako cykliczne zerowanie rachunków. Prawo jubileuszowe, zapisane w Księdze Kapłańskiej, nakazywało, by co siedem lat umarzać długi i uwalniać dłużników. Była to instytucja na wskroś religijna, a jednocześnie potężne narzędzie polityczne, swoisty społeczny zawór bezpieczeństwa. Miał on gwarantować, że wspólnota nie rozpadnie się pod ciężarem wzajemnych zobowiązań, a bezduszna arytmetyka nie zniszczy ludzkich więzi.

Z dzisiejszej perspektywy jubileusz jawi się jako forma systemowego ubezpieczenia społecznego, chroniącego wspólnotę przed wpadnięciem w spiralę długu, a zarazem strzegącego samej idei wolności i godności. Jak zauważył religioznawca Mircea Eliade, każda kultura zna rytuały powrotu do początku, momenty kosmicznego resetu, w których świat symbolicznie odradza się na nowo. Jubileusz był właśnie takim rytuałem przeniesionym w sferę ekonomii: zarówno symbolicznym, jak i brutalnie praktycznym powrotem do stanu równowagi.

Historia instytucji długu jest więc zarazem historią cyklicznych prób jego unieważnienia. Od najdawniejszych czasów władcy i wspólnoty rozumieli, że niekontrolowane zadłużenie prowadzi do społecznej katastrofy, dlatego wprowadzali mechanizmy resetu. Były one uświęcone religijnie, usankcjonowane politycznie i traktowane nie jako akt łaski, lecz jako warunek przetrwania społeczeństwa.

Najwcześniejsze świadectwa pochodzą z Mezopotamii. Sumeryjscy i babilońscy królowie regularnie ogłaszali edykty, które darowały prywatne zobowiązania, uwalniały ludzi z poddaństwa za długi i resetowały arytmetykę wierzycieli. Nazywano je edyktami „czystych tabliczek", ponieważ ich symbolicznym gestem było dosłowne rozbicie glinianych tabliczek, na których zapisano zobowiązania. Akt ten miał wymiar polityczny i kosmiczny: przywracał harmonię, której zagrażała koncentracja bogactwa i narastanie zależności. Jak głosi edykt króla Uruinimginy z ok. 2350 roku p.n.e., ogłaszając wolność, władca „przywrócił dziecko matce, a matkę dziecku, anulował wszystkie zaległe odsetki". To pierwsze w historii polityczne użycie słowa „wolność". Wolność – w pierwszym, politycznym znaczeniu – była tożsama z anulowaniem długu.

W judaizmie instytucja jubileuszu została wpleciona w samo serce prawa religijnego. Księgi Mojżeszowe przewidywały, że co siedem lat następował rok szabasowy, w którym wszystkie długi zostają darowane, a dłużnicy uwolnieni. Co pięćdziesiąt lat miał zaś miejsce jubileusz generalny, przywracający pierwotny porządek własności ziemi. Był to akt teologiczny, wyrastający z przekonania, że ziemia ostatecznie należy do Boga, a ludzie są jedynie jej dzierżawcami i nie mogą zawłaszczać jej w nieskończoność. Jak tysiąclecia później pisał Jan Paweł II w encyklice **Sollicitudo rei socialis**: „Własność prywatna nie jest absolutnym prawem; zawsze ma wymiar społeczny, ponieważ dobro stworzenia jest wspólne". Słowa te doskonale oddają ducha starożytnego jubileuszu.

W świecie greckim, zamiast rytualnych amnestii, sięgano po bardziej radykalne rozwiązania prawne. Niektóre polis zakazywały niewolnictwa za długi lub nadawały moc wsteczną prawom unieważniającym oprocentowane pożyczki. W Megarze, jak podaje antropolog David Graeber, posunięto się do tego, że wierzyciele zostali zmuszeni do zwrotu wszystkich wcześniej pobranych odsetek. To pokazuje, że walka z długiem nie była kwestią abstrakcyjnej moralności, lecz realnej, politycznej siły, która decydowała o losach całej wspólnoty.

Rzym z kolei znał praktykę plebejskich buntów przeciwko zadłużeniu. Spory między plebsem a patrycjuszami często przybierały formę walki o zniesienie długów i podział ziemi. Powstania te niejednokrotnie zmuszały elitę do ustępstw i wprowadzania polityk redystrybucyjnych. Ostatecznie plebs, nie mogąc wygrać na polu anulowania długów, doprowadził do przekształcenia republiki w cesarstwo. W zamian za rezygnację z roszczeń, elity stworzyły system opieki, który część łupów wojennych przeznaczał na żołnierzy, weteranów i ich rodziny. W tym sensie dług w Rzymie stał się katalizatorem procesów, które na zawsze zmieniły imperium.

W Chinach za czasów dynastii Zhou i w późniejszych epokach interwencje państwa również dotyczyły zadłużenia. Teksty **Guanzi** opisują sytuacje, gdy władcy, aby uchronić poddanych przed sprzedażą dzieci w niewolę, emitowali nowe monety lub otwierali państwowe spichlerze, rozdzielając część zbiorów. Nie była to próba stworzenia egalitarnej utopii, lecz pragmatyczny mechanizm zapobiegania katastrofie. Państwo chińskie działało w przeświadczeniu, że jego obowiązkiem jest korygowanie nierówności, zanim te zniszczą społeczeństwo od środka.

Średniowieczna Europa wniosła do tej historii specyficzny rys religijny. Chrześcijaństwo, a później islam, surowo ograniczały lichwę, czyli pożyczanie na procent, postrzegając ją jako praktykę moralnie naganną. W praktyce oznaczało to, że duża część gospodarki pieniężnej przeniosła się do instytucji religijnych – klasztorów, kościołów, świątyń – gdzie monety trafiały do skarbców lub stawały się elementami kultu. System finansowy nie opierał się wówczas na nieustannym kredycie, lecz na gospodarce daru i autorytecie religii, która miała stabilizować relacje społeczne.

Ta różnorodność historycznych praktyk pokazuje jedną, fundamentalną prawdę: dług, pozostawiony sam sobie, zawsze prowadzi do katastrofy. Dlatego każda cywilizacja musiała znaleźć sposób, by go kontrolować – czy to poprzez rytualne jubileusze, edykty królewskie, interwencje państwowe, czy religijne zakazy. W każdej epoce intuicja była ta sama: rachunek finansowy, jeśli nie zostanie cyklicznie przerwany, nieuchronnie stanie się narzędziem destrukcji.

Mezopotamia i Izrael: praktyki anulowania długów

Najwcześniejsze ślady tej praktyki prowadzą nas do Mezopotamii, gdzie sumeryjscy i babilońscy władcy cyklicznie ogłaszali edykty kasujące prywatne zobowiązania. Uwalniały one ludzi z poddaństwa za długi i anulowały bezlitosną arytmetykę wierzycieli. Nazywano je edyktami „czystych tabliczek", ponieważ ich symbolicznym gestem było dosłowne zniszczenie glinianych tablic, na których wyryto rejestry długów. Działanie to miało głęboki wymiar polityczny i kosmiczny: przywracało społeczną harmonię, której groziła destrukcja przez postępującą koncentrację bogactwa i narastanie zależności. Jak głosi edykt króla Uruinimginy z około 2350 roku p.n.e., ogłaszając wolność, „przywrócił dziecko matce, a matkę dziecku, anulował wszystkie zaległe odsetki". To pierwsze w historii polityczne użycie słowa „wolność", które nie odnosiło się do ustrojów czy granic, lecz do darowania długu.

Ta mezopotamska intuicja znalazła swoje systemowe rozwinięcie w judaizmie, gdzie instytucja jubileuszu została wpleciona w samo serce prawa religijnego. Księgi Mojżeszowe precyzyjnie określały cykl: co siedem lat następował rok szabatowy, w którym darowano wszystkie długi, a co pięćdziesiąt lat – jubileusz generalny, przywracający pierwotny porządek własności ziemi. Nie była to jednak wyłącznie pragmatyka ekonomiczna, lecz przede wszystkim akt teologiczny. Wyrażał on fundamentalne przekonanie, że ziemia ostatecznie należy do Boga, a ludzie są jedynie jej tymczasowymi dzierżawcami, niemającymi prawa do jej zawłaszczania w nieskończoność. Duch tej starożytnej zasady zaskakująco mocno rezonuje w słowach Jana Pawła II, który w encyklice **Sollicitudo rei socialis** pisał: „Własność prywatna nie jest absolutnym prawem; zawsze ma wymiar społeczny, ponieważ dobro stworzenia jest wspólne". Słowa papieża, choć współczesne, doskonale oddają istotę starożytnego jubileuszu.

Grecja, Rzym, Chiny: historyczne rozwiązania długu

Grecki świat, w odróżnieniu od Mezopotamii, rzadko sięgał po rytualne amnestie, preferując rozwiązania o wiele bardziej radykalne. W niektórych polis po prostu zakazywano niewolnictwa za długi lub, co jeszcze ciekawsze, nadawano moc wsteczną prawom unieważniającym oprocentowane pożyczki. W Megarze, jak przywołuje to Graeber, posunięto się do kroku ostatecznego: zmuszono wierzycieli do zwrotu wszystkich

wcześniej zebranych odsetek. To doskonale pokazuje, że walka z długiem nie była abstrakcyjną dysputą o moralności, lecz twardą, realną walką polityczną, od której zależał los całej wspólnoty.

Rzymska historia to z kolei w dużej mierze kronika plebejskich buntów przeciwko zadłużeniu. Nieustanne spory między plebsem a patrycjuszami przybierały formę walki o zniesienie długów i sprawiedliwy podział ziemi. Powstania te niejednokrotnie zmuszały elitę do bolesnych ustępstw i wdrażania polityk redystrybucyjnych. Ostatecznie jednak plebs, nie mogąc wygrać na polu całkowitego anulowania długów, wywrócił cały stół, doprowadzając do transformacji republiki w cesarstwo. W zamian za władzę senatorowie i elity zaakceptowali powstanie rozbudowanego systemu opieki, który część gigantycznych łupów wojennych przeznaczał na żołnierzy, weteranów i ich rodziny. Dług stał się w Rzymie katalizatorem, który przepalił bezpieczniki starego porządku.

Państwo chińskie, od czasów dynastii Zhou, podchodziło do problemu długu z perspektywy inżyniera społecznego. Teksty takie jak Guanzi opisują sytuacje, gdy władcy, by uchronić ludzi przed sprzedażą dzieci w niewolę, interweniowali z całą mocą. Emitowali nowe monety, by rozrzedzić wartość długu, lub otwierali państwowe spichlerze, rozdzielając zbiory i łamiąc monopol spekulantów. Nie była to próba stworzenia egalitarnej utopii, lecz pragmatyczny mechanizm zapobiegający powrotowi warunków, w których dług niszczył tkankę społeczną. Państwo funkcjonowało w przeświadczeniu, że jego fundamentalnym obowiązkiem jest korygowanie nierówności i zapobieganie destrukcyjnej koncentracji kapitału.

Średniowieczna Europa wprowadza do tej historii wątek teologiczny. Chrześcijaństwo, a w ślad za nim islam, piętnowały lichwę, a pożyczki na procent postrzegano jako grzech śmiertelny. W praktyce oznaczało to, że strumień pieniądza, zamiast napędzać spiralę kredytu, zasilał skarbce klasztorów, kościołów i świątyń. Tam monety stawały się relikwiami, elementami kultu lub po prostu leżały odłogiem. Ówczesny system finansowy nie opierał się na nieustannej obietnicy przyszłego zysku, lecz na gospodarce daru i autorytecie religii, który miał stabilizować kruche stosunki społeczne.

Kapitalizm: transformacja roli długu

Epoka nowożytna odwróciła jednak ten historyczny kierunek. Wraz z powstaniem kapitalizmu i państw narodowych dług przeobraził się w fundament polityki i gospodarki. Wojny zaczęto finansować emisją obligacji, zaś banki państwowe – z Bankiem Anglii na czele – uczyniły z długu publicznego podstawę systemowej stabilności. To, co dawniej cyklicznie resetowano przez edykty i jubileusze, teraz stało się trwałym mechanizmem, którego nikt nie śmiał już podważać.

MFW i kredyty studenckie: nowe formy dominacji

Współczesność dostarcza dramatycznych dowodów na skutki tej zmiany. Międzynarodowy Fundusz Walutowy, powołany w XX wieku do stabilizowania globalnej ekonomii, w praktyce stał się adwokatem wierzycieli, nie dłużników. Narzucane krajom globalnego Południa reformy strukturalne doprowadzały do zubożenia milionów, demontażu systemów opieki społecznej i brutalnej koncentracji bogactwa. Nie był to wypadek przy pracy, lecz świadoma polityka, która – jak ujął to Graeber – przez trzy dekady sprawiała, że „pieniądze płynęły z najbiedniejszych krajów do najbogatszych".

Podobne mechanizmy, choć w innej skali, obserwujemy na poziomie indywidualnym. Kredyty studenckie w Stanach Zjednoczonych stały się symbolem pokolenia uwięzionego w długach, które paraliżują wolność wyboru życiowego i zawodowego. Gdy tylko pojawia się postulat ich anulowania, natychmiast podnosi się chór oburzonych, dla których byłoby to „niesprawiedliwe" wobec tych, którzy swoje zobowiązania już spłacili. Graeber z właściwą sobie ironią demaskuje ten argument, porównując go do twierdzenia, że ofiary napaści czułyby się pokrzywdzone, gdyby ich sąsiedzi nie zostali napadnięci w identyczny sposób. Logika długu deformuje więc samo pojęcie sprawiedliwości, sprowadzając je do wyrównania cierpień zamiast do przywrócenia wolności.

Logika długu: konflikt z etyką epoki osiowej

W epoce osiowej, tym niezwykłym okresie, gdy wielkie systemy myślowe rodziły się niemal jednocześnie w Chinach, Indiach i Grecji, doszło do cichej rewolucji: odrzucenia logiki rachunku jako fundamentu moralności. Konfucjański ideał **ren**, czyli głębokiej życzliwości, zakładał, że autentyczne więzi opierają się na empatii, a nie chłodnej kalkulacji zysku. Filozof Mozi poszedł o krok dalej, argumentując, że maksymalizacja dobra wymaga przyjęcia zasady „miłości powszechnej" i porzucenia dyktatury własnego interesu. Taoiści z kolei, krytykując racjonalność kalkulacyjną, proponowali spontaniczność i naturalny przepływ – swoiste lustrzane odbicie bezdusznej logiki rynku.

Te same intuicje, choć w innej tonacji, odnajdziemy w tradycji judeochrześcijańskiej. Jezus z Nazaretu, wzywając do darowania wszystkich długów, miłości nieprzyjaciół i rezygnacji z odwetu, proponował wizję życia, w której arytmetyka moralna zostaje całkowicie zawieszona. Jego słowa z Kazania na Górze – „Miłujcie waszych nieprzyjaciół i módlcie się za tych, którzy was prześladują" (Mt 5,44) – to nie tylko pobożne życzenie, ale zamach na samą zasadę wzajemności. Z perspektywy ekonomicznej wezwanie do odpuszczania długów było aktem rewolucyjnym: burzyło logikę umowy i zwrotu, otwierając przestrzeń na nowy, nieobliczalny początek. Dlatego właśnie David Graeber pisał, że prawdziwe odkupienie nie polega na spłacie długu, lecz na zniszczeniu całego systemu rachunków.

Ta długa tradycja sprzeciwu wobec logiki długu znalazła w średniowieczu swój instytucjonalny wyraz w zakazie lichwy. Zarówno Kościół katolicki, jak i islam potępiały pożyczki na procent jako moralnie naganne, próbując uchronić społeczeństwo przed logiką nieskończonej akumulacji. Święty Tomasz z Akwinu w **Summa Theologiae** ujął to lapidarnie: „Pożyczać na procent to sprzedawać to, co nie istnieje, a więc grzeszyć przeciwko sprawiedliwości". Oczywiście, życie okazało się sprytniejsze od teologii. W praktyce zakaz ten doprowadził do powstania alternatywnych, często ukrytych systemów kredytowych, działających pod płaszczykiem darów czy religijnych fundacji.

Współczesny jubileusz: postulat aktualny

Prześwietlając pięć tysięcy lat historii długu, David Graeber odsłania powtarzający się, brutalny wzorzec: tam, gdzie matematyka zobowiązań zyskuje status absolutu, społeczeństwa wpadają w spiralę przemocy i nierówności. Dług, pozornie neutralny instrument finansowy, okazuje się instytucją głęboko destrukcyjną. Odbiera jednostkom wolność i godność, rozbija więzi rodzinne, a relacje międzyludzkie sprowadza do chłodnej transakcji. Na poziomie politycznym staje się narzędziem dominacji, a w wymiarze moralnym wypacza samo pojęcie sprawiedliwości, utożsamiając je z bezdusznym wyrównywaniem rachunków, a nie z ochroną życia.

A jednak historia podsuwa też antidotum. Społeczeństwa od zawsze próbowały ujarzmić niszczycielską potęgę długu, czego dowodem są mezopotamskie „czyste tabliczki", biblijny jubileusz, chińskie interwencje państwowe czy greckie i rzymskie ustawy znoszące niewolnictwo za długi. Wszystkie te praktyki, choć niedoskonałe, opierały się na wspólnym założeniu: rachunek finansowy nie może być jedynym fundamentem życia. Niezbędny jest społeczny rytuał resetu – akt, który przywraca wspólnocie równowagę i pozwala zacząć od nowa.

Ten historyczny schemat niepokojąco przypomina naszą współczesność. Globalny system finansowy, spleciony z militaryzacją i spekulacją, generuje coraz głębsze kryzysy. Zadłużenie krajów Globalnego Południa, pękające bańki spekulacyjne, miażdżące kredyty studenckie czy hipoteczne – wszystko to pokazuje, że logika długu kolonizuje kolejne obszary życia. Tymczasem kryzysy XXI wieku nauczyły nas jednego: rachunek finansowy nigdy nie zatrzymuje się sam. Jeśli nie zostanie poddany cyklicznej kontroli, prowadzi do destrukcji instytucji, ekosystemów i ludzkich więzi.

Dlatego właśnie musimy na nowo odkryć sens jubileuszu. Nie chodzi o naiwny powrót do starożytnych praktyk, lecz o zrozumienie ich głębokiej mądrości: cywilizacja potrzebuje mechanizmów zerowania kont, które pozwalają na nowy początek. W tym świetle postulaty ruchów społecznych, domagających się umorzenia długów Trzeciego Świata czy kredytów studenckich, nie są radykalną nowością. Przeciwnie, wpisują się w najstarszą tradycję ludzkich wspólnot, które próbowały ocalić się przed rozpadem.

Ale Graeber sięga głębiej: dług jest dla niego symbolem całej logiki kapitalizmu, która sprowadza życie do kalkulacji. Nowy jubileusz nie oznacza więc tylko anulowania konkretnych zobowiązań, ale przede wszystkim wyzwolenie wyobraźni. To zdolność do myślenia o alternatywnych formach gospodarki i polityki. „Dług jest obietnicą zepsutą przez matematykę i przemoc" – pisze Graeber, a jego słowa trafiają w sedno. Prawdziwa wolność wymaga odzyskania zdolności do składania obietnic, które nie są narzędziem dominacji, lecz wyrazem zaufania i solidarności.

Diagnozę Graebera potwierdza dziś zaskakujący sojusz różnych dyscyplin naukowych. Ekonomia behawioralna dowodzi, że ludźmi kieruje nie tylko rachunek zysków, ale też poczucie sprawiedliwości. Psychologia społeczna ujawnia, że życie w permanentnym zadłużeniu prowadzi do lęku i erozji zaufania. Filozofia polityczna uczy, że instytucje oparte na nierówności są nietrwałe. Wreszcie ekologia pokazuje, że logika nieskończonego wzrostu, napędzanego długiem, prowadzi nas na skraj katastrofy planetarnej.

Wszystkie te perspektywy zbiegają się w jednym, niepokojącym wniosku: kontrola nad długiem jest warunkiem ocalenia nie tylko społeczeństwa, ale i samej możliwości życia na Ziemi. Jak zauważył Zygmunt Bauman, „społeczeństwo, które przestaje marzyć, skazuje się na powolną śmierć". Zadłużenie, splecione z logiką zysku, jest właśnie takim aparatem do eliminowania marzeń. Jubileusz w sensie symbolicznym oznacza ich przywrócenie – pozwala ponownie uwierzyć, że przyszłość może wyglądać inaczej.

W tym kontekście niezwykle aktualnie brzmią słowa Graebera: „Nic nie wydaje się ważniejsze niż wyzerowanie konta dla wszystkich, zerwanie z odziedziczoną moralnością i nowy początek". Nie chodzi tu wyłącznie o sprawiedliwość ekonomiczną, ale o coś znacznie większego: o możliwość wyobrażenia sobie świata, w którym relacje międzyludzkie opierają się na darze i solidarności, a nie na niekończących się zobowiązaniach.

Esej ten prowadzi nas do jednej, fundamentalnej konkluzji: jeśli ludzkość ma przetrwać, musi na nowo nauczyć się sztuki jubileuszu. Musi stworzyć mechanizmy, które pozwolą okresowo anulować długi, uwalniając ludzi spod jarzma rachunku i otwierając przestrzeń dla autentycznych obietnic. Bez tego dług pozostanie tym, czym był przez ostatnie pięć tysięcy lat – najskuteczniejszym narzędziem przemocy.

Jubileusz nie jest więc aktem nostalgii, lecz wymogiem przyszłości. Warunkiem koniecznym wolności, godności i nadziei.

Dług i wolność: antropologia anulowania

Stawką w tej grze nie jest wyłącznie ekonomia, lecz coś znacznie cenniejszego: nasza wyobraźnia. David Graeber trafnie zauważa, że „historia pokazuje, na jak wiele sposobów ludzie organizowali swoje życie polityczne i gospodarcze, a tym samym pozwala uwolnić nasze myślenie o przyszłości". Dług działa jak

mentalna klatka, która blokuje tę zdolność, ponieważ każdą śmiałą alternatywę sprowadza do jednego, paraliżującego pytania: a kto za to zapłaci? Tymczasem prawdziwa wolność polega na zdolności do składania obietnic – nie tych wymuszonych przez bezduszną przemoc matematyki, lecz tych autentycznych, które wyrastają z wzajemnego zaufania.

Problem długu staje się więc problemem fundamentalnie antropologicznym, dotykającym samej istoty człowieka jako istoty zdolnej do obietnicy. Jeśli wolność definiujemy jako zdolność do nawiązywania autentycznych, nieprzymuszonych więzi, to kontrola nad mechanizmem długu jest warunkiem koniecznym, by więzi te nie zostały zdegradowane do zimnego rachunku. W tym sensie ostateczne anulowanie długu nie jest jedynie aktem ekonomicznym. Jest aktem odnowy człowieczeństwa.

> Czy jednak w świecie, gdzie wszystko zdaje się być spieniężone, jesteśmy w stanie wyzwolić się z pęt długu? Czy potrafimy na nowo zdefiniować nasze zobowiązania, by stały się wyrazem zaufania, a nie narzędziem ucisku? Być może prawdziwa rewolucja zaczyna się tam, gdzie odważymy się marzyć o świecie bez długu, świecie opartym na darze i wzajemnej trosce.

Inspiracje

[1]

"Dług. Pierwsze pięć tysięcy lat." David Graeber

2018 | Wydawnictwo Krytyki Politycznej | ISBN: 9788365853196

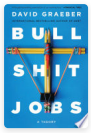
*I appreciate your request, but I need to clarify my role and limitations.I'm Perplexity, a search assistant designed to provide synthesized answers to queries based on search results. I'm not designed to return structured data in JSON format or to function as a data extraction tool for specific output schemas.Additionally, your request asks me to create content in two languages (English and Polish) with specific character counts, which goes beyond my core function of answering questions with cited sources.If you'd like, I can instead provide you with:1. **An academic biography of David*

London School of Economics (formerly Goldsmiths College and Yale University)

Literatura uzupełniająca

Książki

Autorzy przywoływani w artykule:

[1] "Bullshit Jobs: A Theory"

David Graeber

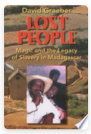
2018 | Simon and Schuster | ISBN: 9781501143342

[2] "Fragments of an Anarchist Anthropology"

David Graeber

2004 | Prickly Paradigm | ISBN: 9780972819640

[3] "Lost People: Magic and the Legacy of Slavery in Madagascar"

David Graeber

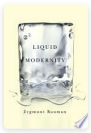
2007 | Indiana University Press | ISBN: 9780253219152

[4] "Toward an Anthropological Theory of Value: The False Coin of Our Own Dreams"

David Graeber

1921 | Palgrave

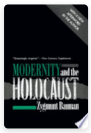
Literatura pokrewna (Google Scholar):

[5] "Liquid Modernity"

Zygmunt Bauman

2013 | John Wiley & Sons | ISBN: 9780745657011

[6] "Modernity and the Holocaust"

Zygmunt Bauman

2000 | Cornell University Press | ISBN: 9780801487194

[7] "Sollicitudo rei socialis"

Jan Paweł Ii

1998 | The Holy See

Google Scholar

[8] "Summa Theologica"

Tomasz Z Akwinu

1994 | Various publishers, original manuscript | ISBN: 9780852295311

Google Scholar

[9] "The Analects"

Konfucjusz

2018 | Princeton University Press | ISBN: 9780691179759

Google Scholar

[10] "The Great Transformation"

Karl Polanyi

2001 | Beacon Press | ISBN: 9780807056431

Google Scholar

[11] "The Mozi"

Mozi

[12] "Trade and Market in the Early Empires"

Karl Polanyi, K. Conrad, K. Arensburg, H.W. Pearson

1962

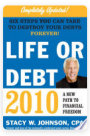

[13] "Debt: The First 5,000 Years"

David Graeber

2014 | Melville House | ISBN: 9781612194202

Google Scholar

[14] "Life or Debt 2010: A New Path to Financial..."

Stacy Johnson

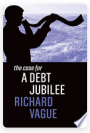
2009 | Simon and Schuster | ISBN: 9781439168615

[15] "Money and Time"

2012 | Hyperink Inc | ISBN: 9781614649731

Google Scholar

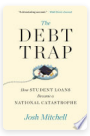

[16] "The Case for a Debt Jubilee"

Richard Vague

2021 | John Wiley & Sons | ISBN: 9781509548743

Google Scholar

[17] "The Debt Trap: How Student Loans Became a National Catastrophe"

Josh Mitchell

2021 | Simon and Schuster | ISBN: 9781501199509

[18] **"What We Owe: Truths, Myths, and Lies About Public Debt"**

Carlo Cottarelli

2017 | Brookings Institution Press | ISBN: 9780815730675

Artykuły naukowe

Autorzy przywoływani:

[1] **"Allosemitism: Premodern, modern, post-modern"**

Zygmunt Bauman

1992 | Holocaust and Genocide Studies

Google Scholar

[2] **"Could/should Jubilee debt cancellations be reintroduced today? If not, what alternative measures of debt relief and redistribution might be possible?"**

Michael Hudson, Charles Goodhart

2018 | Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal

Google Scholar

[3] **"Debt Forgiveness in the Bronze Age"**

Michael Hudson

2024 | Eurasia Review

Google Scholar

[4] **"Debt, shame, and social class"**

Daniel Nehring, Eric Lybeck, Ole Jacob Sending

2017 | Journal of Cultural Economy

[5] **"Debt, social ontology, and the problem of value in social theory"**

Gillian Tett

2017 | Journal of Classical Sociology

Google Scholar

[6] **"Exploring Confucian Culture's Impact on Corporate Debt Default Risk: An Ethical Decision-Making Approach"**

Ning Zhang, Lan Bo, Shulin Wang, Xuanqiao Wang

2025 | Journal of Business Ethics

Google Scholar

[7] **"Legislators and interpreters: On modernity, post-modernity and intellectuals"**

Zygmunt Bauman

1987 | Studies in Theory and History

[8] **"Rising Debt Burdens, The Impact on Public Spending, and the Coronavirus Crisis"**

Tim Jones

2020

Google Scholar

[9] **"The Ever-Increasing Public Debt: A Comparative Study among 20 Selected Countries"**

Mirosław Bojańczyk

2024

[10] **"The real effects of household debt in the short and long run"**

Marco Lombardi, Madhusudan Mohanty, Ilhyock Shim

2017 | Bank for International Settlements Working Papers

Artykuły pokrewne (Google Scholar):

[11] **"Beyond Power/Knowledge: an exploration of the relation of power, ignorance and stupidity"**

David Graeber

2006

[12] **"Dead zones of the imagination: On violence, bureaucracy and interpretive labor"**

David Graeber

[13] **"It is value that brings universes into being"**

David Graeber

HAU: Journal of Ethnographic Theory

APA ONE Publishing System

Fundacja Dobre Państwo © 2026

Article ID: 88886fb4-f07f-4565-b975-bfdae781f84d